

Passie, norm en geschiedenis

door

Jan ART*

Dat passies een geschiedenis hebben, en er boeken kunnen gepubliceerd worden met als titel 'Histoire des passions françaises'¹, klinkt historici bekend in de oren, maar ik kan me voorstellen dat dit uitgangspunt voor andere menswetenschappers niet zo vanzelfsprekend is. 'Hoe veranderlijk is de mens' dan wel vraagt Harry Peeters zich af in zijn recent verschenen 'inleiding tot de historische psychologie'². Het antwoord op die vraag hangt af van wat met het woordje 'passie' bedoeld wordt, en ik moet mijn uiteenzetting dan ook beginnen met een omschrijving van wat door historici onder passie wordt verstaan. Daarna sta ik stil bij enkele studies die terzake in de laatste jaren op het terrein van de nieuwste geschiedenis werden gepubliceerd en tot slot ga ik even in op de geschiedenis van een aparte passie, namelijk de geschiedenis van de passie voor geschiedenis.

1. PASSIE

Met 'passie' wordt een affect of emotie aangeduid dat twee bijzondere kenmerken vertoont:

- het gaat steeds om een naar de normen van de tijd buitengewoon hevige, bovenmaatse uiting van verlangen of afkeer. Het is dus een relatief, fluctuerend begrip waarvan de concrete inhoud afhangt van wat in de ogen van een bepaalde tijd en milieu als normaal of gebruikelijk wordt aanzien. Het is dus heel terecht dat de organisatoren van dit colloquium der Zuid-

* Lezing gehouden tijdens het colloquium over "Passie, norm, normoverschrijding".

1. Onder die titel verscheen in 1980-1 de Franse vertaling van T.Zeldin, *France 1848-1945*. Vol. I, Ambition, Love and Politics (Oxford, 1973), Vol. II, Intellect, Taste and Anxiety (Oxford, 1977), bij Editions du Seuil (Collection Points-Histoire) met als ondertitels: 1. Ambition et amour (1980), 2. Orgueil et intelligence (1980), 3. Goût et corruption (1981), 4. Colère et politique (1981) en 5. Anxiété et hypocrisie (1981). Zie van dezelfde auteur ook 'Personal History and the History of Emotions', *Journal of Social History*, 15/3 (1982), 339-347.

2. H.F.M. Peeters, *Hoe veranderlijk is de mens? Een inleiding in de historische psychologie* (Nijmegen, 1994).

Nederlandse als thema 'Passie én norm' opgaven, want beide staan in complementair verband.

- Een tweede kenmerk van 'passie' of 'passioneel denken en handelen' is dat het te maken heeft met lijden en pijn. Passie 'verteert', het gaat over 'brandende hartstochten', om een vurige en dus eigenlijk zelfvernietigende gedrevenheid, een intense manier van leven. Het Duitse 'Leidenschaft' brengt die blijkbaar onafwendbare fatale connotatie van ieder hartstochtelijk gedrag tot uitdrukking.

Zo bekeken vormt de geschiedenis van de hartstochten een onderdeel van wat vandaag als de 'geschiedenis van de emoties' bekend staat. Het gaat om hoofdzakelijk gevoelsmatig geladen vormen van denken en handelen en dit onderzoeksthema wordt zowel in de sociale, culturele, antropologische, literaire en mentaliteitsgeschiedenis behandeld, als door psychohistorici en biografen -in feite door alle historici die ook gedragingen die niet in het 'rational choice model' passen, trachten te begrijpen³.

Kan men, ondanks het gegeven dat het thema blijkbaar vanuit vele invalshoeken benaderd wordt, toch nog enkele grote lijnen binnen het onderzoek onderkennen?

2. GESCHIEDENISSEN VAN PASSIES

Peter Stearns, samen met Carol Stearns voor het ogenblik een van de meest toonaangevende auteurs terzake en o.m. de editor van de sinds 1991 opgestarte reeks 'History of Emotions'⁴, maakt een onderscheid dat duidelijk in het verlengde ligt van de zojuist voorgestelde definitie van het begrip 'passie'⁵. Volgens hem kunnen binnen de geschiedschrijving over emoties twee soorten beoefenaren aangewezen worden.

3. Voor een bibliografische oriëntatie tot 1985 zie H.F.M. Peeters, *Historical Behavioural Sciences. A Guide to the Literature* (Tilburg, 1988) o.m. sub 1.3.3 en 3.5.; "Symposium on the History of Emotion", *Psychobistory Review*, 18/3 (1990), 263-318. Voor de inbreng van de historische antropologie zie W. Frijhoff, 'Inleiding: historische antropologie', in *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*, ed. P. Te Boekhorst e.a. (Meppel, 1992), pp. 11-38 en bv. M. Kessel, 'Balance der Gefühle: Langeweile im 19. Jhr', *Historische Anthropologie*, 4 (1996), 234-255. Voor de psychologische geschiedenis: J. Art, 'Psychologische geschiedenis: enkele bibliografische oriëntatiepunten', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 27 (1997), 1-2, 213-228.

4. bij New York University Press. Van Stearns verschenen inmiddels o.a. *Anger* (Chicago, 1986), *Jealousy* (New York, 1989) en *American Cool* (New York, 1994).

5. Carol Z. en Peter N. Stearns, *Emotion and Social Change: Toward a New Psychobistory* (New York, 1988).

Er zijn vooreerst de 'emotionologen', dit zijn degenen die zich inlaten met de studie van wat de literati en andere opinievormers uit een bepaalde periode en milieu over affectbeheersing voorstonden. Het is de benadering die het thema van vandaag langs de norm-kant aansnijdt, een vanuit historisch standpunt voor de hand liggende aanpak, vermits de meeste beschikbare bronnen nu eenmaal een normerend karakter hebben: men denke maar aan filosofische, medische of moraaltheologische tractaten, catechismi, leer- en etiquetteboekjes, pedagogische handboeken, stichtende lectuur allerhande maar ook aan de impliciete normopvatting die in krantenberichten, tijdschriftartikels of romans besloten ligt. Op basis van dit materiaal heeft zich een indrukwekkende onderzoekstraditie ontwikkeld, die men kan laten beginnen bij de rationaliseringstheorie van Max Weber, these die samen met Freudiaanse inzichten hernomen wordt door Norbert Elias in zijn werken over het civilisatieproces en ook in Michel Foucaults disciplineringsgedachte doorklinkt en die verder uitgesponnen wordt door alle onderzoekers die zich met wat nu 'beschavingsoffensief' is gaan heten, inlaten. De teneur van de meeste van deze studies, de belangrijke nuanceringen en accentverschillen niet te na gesproken⁶, is meestal dezelfde: de westerse normerende literatuur inzake gevoelens staat een alsmear toenemende affectbeheersing voor, en die attitude wordt steeds bredere bevolkingslagen met steeds grotere nadruk bijgebracht. Elites hebben hevige gevoelens altijd met veel argwaan bejegend en het blijkbaar onuitroeibare bestaan ervan in orde- en maatschappijbestendige banen trachten te leiden, lapidair uitgedrukt: ten dienste van godsdienst en vaderland, voor outer en heerd.

De tweede onderzoeksrichting die Stearns onderscheidt, beijvert zich om dit vrij eenduidige beeld bij te stellen. I.p.v. de normerende literatuur als uitgangspunt te nemen, tracht ze te achterhalen hoe de mensen in concreto, in de praktijk van alledag met gevoelens omgingen. Het spreekt vanzelf dat degenen die zich met de studie van beschavingsoffensieven inlaten zich ook de vraag stellen in hoeverre de voorgestane standaarden door de

6. Bv. door C. Wouters, een van de belangrijkste Amsterdamse figuratiesociologen en geestesgenoot van Stearns, cf. zijn *Van minnen en sterven. Informalisering van omgangsvormen rond seks en dood* (Amsterdam, 1990). Voor een overzicht van de Nederlandse productie uit die hoek zie *Society as Process. A Bibliography of Figurational Sociology in the Netherlands*, ed. W. H. Kranendonk (Amsterdam, 1990).

bevolking worden nagevolgd. Maar hun benadering blijft er een van bovenuit, meestal op basis van officiële documenten, terwijl de tweede richting resoluut in de alledaagsheid wil onderduiken en vooral via monografieën en biografieën inzicht tracht te krijgen in het gevoelsleven van onze voorouders. Ego-documenten vormen hier de bron bij uitstek: dagboeken, briefwisseling, autobiografieën en mémoires, maar ook de impliciete, onuitgesproken regels zoals die in getuigenverhoren te beluisteren vallen of via rituelen tot uiting worden gebracht.

Deze benadering brengt belangrijke correcties aan bij het beeld dat door de beschavingsoffensiefthese wordt opgehangen. Met name de soms sterk evolutionistische en contrasterende plot die wordt gebruikt om de geschiedenis van de gevoelens in kaart te brengen, en waardoor vooral de verschillen tussen vroeger en nu worden benadrukt, lijkt niet langer houdbaar⁷. I.p.v. evolutie en verandering geven detailstudies veel meer continuïteit en herschikking te zien; naast de onmiskenbare tendens naar groeiende affectbeheersing blijken er binnen iedere periode en zelfs binnen één individu een grote veelvormigheid en verschillende manieren van omgaan met gevoelens, naast elkaar te bestaan. Dit soort onderzoek toont dus aan dat er grote verschillen kunnen aangewezen worden tussen 'de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk'⁸ en dat die laatste veel trager, dikwijls deelsgewijs en o.i.v. veel andere factoren dan alleen maar de disciplinerende initiatieven van hogerhand, verandert.

Minstens even belangrijk is, denk ik, het inzicht dat onderzoek dat zich op de emoties zelf richt en niet, zoals zovele studies, op het voorwerp van die emoties, een expliciete hypothese omtrent de wijze waarop het menselijke gevoelsleven in mekaar steekt vereist⁹. Delumeau's studies over schuldgevoelens en angst¹⁰, zijn in al hun monumentaliteit, hoofdzakelijk beschrijvend en weinig verklarend: het gaat meestal om de angst voor, of om het zich schuldig voelen om. En hetzelfde kan gezegd van de vele werken

7. P. Burke, 'Collective Psychology and Social Change. Achievements and Problems' in *Geschichte und Psychologie. Annäherungsversuche*, ed. B. Loewenstein (Pfaffenweiler, 1992), pp.19-36.

8. Naar *Religieuze volkscultuur. De spanning tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk*, ed. G. Rooijakkers en T. Van der Zee (Nijmegen, 1986).

9. F. Weinstein, 'Psychohistory and the Crisis of the Social Sciences', *History and Theory*, (1995), 299-320.

10. J. Delumeau, *La peur en Occident XIVe-XVIIIe siècles: une cité assiégée* (Parijs, 1978) en Idem, *Le péché et la peur: la culpabilisation en Occident XIIIe-XVIIIe siècles* (Parijs, 1983).

die over de geschiedenis van de liefde zijn geschreven: het gaat dan over de liefde voor het kind, voor het dier of tussen partners, en men ontzegt zich zodoende de mogelijkheid zicht te krijgen op de verbanden tussen verschillende gevoelens onderling, tussen woede en spijt bv., of tussen haat en liefde, kortom: men krijgt geen zicht op de psychische, affectieve huishouding in haar geheel.

De zeer omstreden, maar m.i. tot nader order de meest vruchtbare hypothese die historici als uitgangspunt zouden kunnen nemen om aan dat euvel te verhelpen, is die van de psychoanalyse in de brede zin van het woord. Dat die aanpak tot vernieuwende inzichten kan leiden, wordt op schitterende wijze aangetoond door het oeuvre van b.v. Peter Gay en Jacques Maitre.

In zijn magnum opus 'The Bourgeois Experience. Victoria to Freud'¹¹ vertrekt Gay vanuit wat hij zelf omschrijft als 'een psychoanalytisch geïnformeerd standpunt', d.w.z. dat hij Freuds vooronderstellingen en topologie van het psychische leven tot de zijne maakt. Angst, jaloezie, liefde en haat, eros en thanatos zijn van alle tijden, enkel de wijze waarop het ego zich t.o.v. id en superego tracht te handhaven zal verschillen. Het kon dus niet dat de tot dan toe als uiterst gedisciplineerd en geciviliseerd bekend staande Victoriaanse burgerij van dat algemeen menselijk patroon zou zijn afgeweken; het kwam er alleen op aan de sluipwegen en camouflages te detecteren waarlangs deze universeel menselijke maar grotendeels onbewuste angsten en verlangens zich manifesteerden. De heuristische vruchtbaarheid van die Freudiaanse achterdocht komt duidelijk naar voor in Gays derde deel, 'The Cultivation of Hatred', waarin hij uiteenlopende en tot dan toe nietszeggende of onbegrijpelijke 19de-eeuwse burgerlijke gebruiken en gedragingen als uitingen van latente agressie weet te duiden, zoals hij trouwens in zijn vorige delen de erotische ondertoon van vele bourgeois-zeden en -gewoonten had weten aan te tonen.

Gays oeuvre bewijst het bestaan van het onbewuste niet, maar geeft wel aan dat heel veel mensen zich hebben gedragen alsof het zou bestaan, en hij geeft zodoende niet alleen antwoord op hoe- en wat-vragen, maar ook een plausibele verklaring van het waarom.

11. Vol. I, Education of the Senses (Oxford, 1984), vol.II, The Tender Passion (Oxford, 1986), vol.III, The Cultivation of Hatred (Oxford, 1993), vol.IV, The Naked Heart (Londen, 1996); het vijfde en laatste deel is in de maak.

Ook Jacques Maître vertrekt vanuit een 'psychoanalytisch geïnformeerd standpunt', maar hij heeft heel andere aandachtspunten en een verschillende achtergrond en betoogtrant. I.p.v. de grote mozaïek van Gay, die hoofdzakelijk de WHASP, de 'white anglosaxon protestant' behandelt, krijgen we bij Maître een reeks van miniaturen over Franse katholieken uit de late 19de en vroege 20ste eeuw: over abbé Berry, een paranoïcus die in 1901 door zijn bisschop uit het seminarie werd verwijderd omwille van een 'amitié particulière' en die in zijn autobiografie staande hield dat hij wel degelijk, maar dan in het geheim, priester was gewijd¹². Over Laurentine Billoquet, die rond dezelfde tijd leefde, zich voor mystica uitgaf en haar bisschop in moeilijkheden wist te brengen¹³. Over 'une inconnue célèbre: Madeleine Lebouc', pseudoniem van 'Pauline Lair Lamotte (1853-1918)'¹⁴, een franciscaanse mystica die met een delirium in de Salpêtrière werd opgenomen en hierdoor de hoofdfiguur uit Pierre Janets beroemde psychiatrische studie "De l'angoisse à l'extase" werd. En last but not least: over 'L'orpheline de la Bérésina: Thérèse Martin'¹⁵, in de catholica beter bekend als de H. Theresa van Lisieux, wier 'Histoire d'une âme' ongekende oplagen haalde en wier graf tot de meest bezochte bedevaartplaatsen ter wereld behoort. De rode draad die door deze werken loopt, is zoals Pierre Bourdieu het zo gevat heeft uitgedrukt, het zoeken naar het antwoord op de vraag "comment les agents exploitent les institutions pour assouvir leurs pulsions et comment les institutions, inversement, mettent les pulsions des agents au service de leurs fins"¹⁶. De vraag dus naar de wisselwerking tussen passie en norm, een vraag waarop het antwoord voor Maître maar in het snijvlak van geschiedenis, sociologie en psychoanalyse kan gevonden worden. Wie op grond van onaangename ervaringen met reductionistische psychobiografieën de psychohistorie in haar geheel heeft afgeschreven, zou de studie over Theresa van Lisieux eens moeten ter hand nemen. Maître slaagt erin via hardnekkig detectivewerk en grondige dossierkennis tegelijk het gedetermineerde en geniale karakter van deze op 24-jarige leeftijd

12. *L'Autobiographie d'un paranoïaque. L'abbé Berry (1878-1947) et le roman de Billy 'Introïbo'* (Parijs, 1994).

13. *Les stigmates de l'hystérique et la peau de son évêque. Laurentine Billoquet (1862-1936)* (Parijs, 1993).

14. (Parijs, 1993).

15. (Parijs, 1995).

16. Maître, *L'Autobiographie*, p.VI.

gestorven karmelites aan te tonen, zonder in hagiografie of psychologie te vervallen.

Onder de vele inzichten waarmee Maître het onderzoek verrijkt, zou ik er één willen naar voor halen omdat het ook voor de historiografie hier te lande van groot belang is.

Iedere tijd, ieder milieu heeft zijn eigen code waarlangs passies en emoties tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Wat zegbaar is op de ene plaats, is 'not done' of 'shocking' op de andere. Wil men dus meer te weten komen over de passies van een bepaalde groep of tijd, en vooral: over de wisselwerking tussen individuele verlangens en institutioneel toegelaten vervulling ervan, dan moet men de sfeer op het spoor komen waarbinnen van die verlangens sprake mag zijn, het weze in positieve of negatieve termen. In onze gebieden was tot voor enige tijd voor vele groepen de belangrijkste code waarlangs aan hevige emoties lucht mocht worden gegeven de religieuze taal. "En se privant de la référence à l'univers religieux" aldus andermaal Bourdieu n.a.v. Maîtres studies, "ou en le traitant simplement comme purement occasionnel, c'est le désir même qu'on s'interdit de comprendre"¹⁷. Wat in de genoemde gevalsstudies op heel expliciete leesbare wijze aan het licht wordt gebracht -de wegen namelijk waarlangs een individueel verlangen in een bepaalde tijd en omgeving in vervulling komt, en de voorwaarden die moeten voldaan zijn wil het als legitiem aanvaard worden- dat laat toe ook in de geschiedenis van door hele groepen gedeelde passies die dezelfde taal spraken, zij het op een minder virtuoze manier, analoge 'Gestalten' of constellaties binnen het gevoelsleven te onderkennen. Maître geeft zelf het voorbeeld van de devotie tot het H. Hart die ook in de Zuidelijke Nederlanden veel succes en een ruime verspreiding heeft gekend. Het beeld van de Jezusfiguur met het zichtbare, naar buiten gebrachte hart op de borst (ook bij vele Vlamingen op het netvlies gebrand) en het hele discours dat errond gevoerd wordt, roepen bij de gelovigen fantasmen wakker en scheppen tegelijk de mogelijkheid die tot uiting te brengen doordat de woorden worden aangereikt waarlangs die verlangens vorm kunnen krijgen. Ik citeer: "Dans le cas du Sacré Coeur, le processus est tout à fait frappant. Ce coeur blessé porte une plaie dont les lèvres sont béantes. Nous avons été conçus dans ce coeur, nous en sommes issus, il en sort du

17. *Ibidem*, p. XVII.

sang et de l'eau qui servent à nous allaiter, notre désir le plus cher est d'y retourner" Dat wordt allemaal inderdaad uitdrukkelijk in de liederen en gebeden ter ere van het H. Hart gezegd. Welnu: "Cette figuration condense la représentation du 'sein' maternel aux deux sens du mot, d'une façon spectaculaire. Une imagerie qui n'aurait pas cette référence religieuse, extrêmement légitimante, légèrement masquée, mais par un masque qui donne une aura de sublimation, ne pourrait guère se présenter d'une façon aussi parlante sur le plan de la sexualité. On est dans le sublime, avec un a priori de chasteté, donc on peut parler de ces choses de façon étonnement directe. Je crois qu' il y a chez chacun d'entre nous de l'inavouable, de l'impensable qui devient pensable, dicible, voire figurable à travers de tels glissements. Et du coup le désir se nourrit de "ça"¹⁸.

Ik zou met dit lange citaat duidelijk willen maken dat wie zich ooit zou wagen aan een geschiedenis van bv.'de passies van de modale 19de-eeuwse Vlaamse plattelandsvrouw' niet langer naar onvindbare want onbestaande dagboeken, amoureuze briefwisseling of andersoortige ego-documenten moet op zoek gaan - documenten die Gay in zo'n grote getale teruggevonden heeft bij zijn Engelssprekende protestanten. De Vlaamse katholieke boerinnen vonden enkel in de kerk niet alleen een seksueel ongevaarlijke want symbolisch gecasteerde celibataire biechtvader t.o.v. wie ze hun diepste angsten op een aanvaardbare wijze konden tot uitdrukking brengen. Ze kregen er ook de woorden, de voorstellingen ja zelfs de lichaamshoudingen aangeboden, in de liederen, gebeden, sermoenen en knie-buigingen waarmee de activiteiten van de Congregatie van de Onbevleete Maagd Maria of van de Broederschap van de Wekelijkse Kruisweg gepaard gingen. Het is in die sfeer, hoezeer ze ons misschien ook moge tegenstaan, dat we de grote, soms vreugdevolle maar meestal smartelijke passies van de kleine buitenmensen van 19de-eeuws Vlaanderen op het spoor kunnen komen.

Misschien maakt het voorgaande ook begrijpelijker waarom de Zuid-Nederlandse contemporanistiek zo weinig mentaliteits-historische, laat staan psychohistorische studies aan het nochtans belangstellende lezerspubliek kan voorleggen. Naast vele andere factoren, zoals het erg traditionele karakter van de opleiding tot historicus, de aanzienlijke investeringen die het innemen van 'een psychoanalytisch geïnformeerd standpunt' nu eenmaal mee-

18. *Ibidem*, pp. XVII-XVIII.

brengt, de argwaan waarmee iedere theoretisch gefundeerde interdisciplinariteit door de historische gildebrouwers en -zusters bekeken wordt en ga zo maar door, naast al die factoren speelt (denk ik) ook het volgende mee. Wat ooit de 'stille ommekeer'¹⁹ is genoemd, en ik hier gemakshalve onder de term secularisatie samenbreng, heeft bij veel historici van mijn generatie een soort geheugenverlies, eigenlijk een miskenning en verdringing in de hand gewerkt, waarvan alleen kan gehoopt worden dat ze ooit overwonnen wordt. En ik bedoel hiermee niet alleen dat de adolescenten van 1968 zich zoals alle adolescenten een tijdlang moesten afzetten tegen de ouderlijke traditie -en dat was heel dikwijls een katholieke traditie- om hun identiteitsprobleem te overwinnen. Het heeft ook te maken met het ideaalbeeld van de wetenschap zoals dat in landen met een contrareformatorisch verleden gegroeid is en waarin iedere andere dan objectiverende en distantierende behandeling van religieuze fenomenen taboe is geworden. Sta me toe andermaal uit de *avant-propos dialogué* tussen Maître en Bourdieu te citeren, niet om aan name-dropping te doen, misschien wel om mijn eigen onzekerheid terzake wat te maskeren, maar zeker ook omdat ze het zoveel beter zeggen. Bourdieu zegt aan Maître: "Je pense que pour qu'un travail comme le tien soit possible, il faut que la science ait beaucoup changé. Il y a une époque où tu aurais été suspect. On aurait dit "Mais qu'est-ce qu'il fait ce type là? C'est un curé.." (...) Tout ce qui est de l'ordre des objets traditionnels de la religion, on se sent tenu (..) de le mettre entre parenthèses. Il y a une espèce de refoulement qui est tacitement exigé du professionnel (..); tu es quelqu'un qui s'est aventuré sur des terrains qui sentent un peu le souffre, paradoxalement, du point de vue de cette neutralité de laïcs un peu scientifiques"²⁰.

Zowel aan vrijzinnige als aan katholieke kant, zowel in Frankrijk als in Vlaanderen bestaan er dus blijkbaar ook passionele redenen om de toegang tot de 'Fundgrube', die de religieuze geschiedenis voor een geschiedenis van de passies zou kunnen worden, gesloten te houden. Het zijn niet de bronnen die ontbreken, het zijn de vragen die nog niet mogen, kunnen of slechts zeer moeizaam gesteld worden²¹. En zo zijn we bij het

19. *De Stille Ommekeer. Oude en nieuwe waarden in het België van de jaren tachtig*, ed. J. Kerkhofs en R. Rezsohazy (Tielt, 1984).

20. Maître, *L'Autobiographie*, p.XV.

21. Er schijnt zich echter een doorbraak aan te kondigen en deze wordt, zeker wat de religieuze geschiedenis in de Nederlanden betreft, gedragen door mijn jongere,

derde en laatste luik van mijn verhaal beland, dat over de passies van de historicus.

3. GESCHIEDENISSEN VAN PASSIES VOOR GESCHIEDENIS.

Webers rationaliseringstheorie en al wat er in zijn zog over toenemende affectbeheersing is geschreven, kan zonder veel kunst- en vliegwerk ook op de geschiedenis van de historiografie toegepast worden, met alle voor- en nadelen vandien.

Enerzijds komen zo de opeenvolgende initiatieven in beeld waarlangs de dominante groepen de constructie van het verleden naar hun hand hebben trachten te zetten, initiatieven die samen met veel andere factoren de professionalisering en autonómisering van het historische bedrijf gaan veroorzaken, met al wat dat aan rationeel archiefbeheer, formalisering van de opleiding, bureaucratisering van het onderzoek meebrengt. Het beeld dat hieruit naar voor komt, lijkt sterk op datgene dat vóór Thomas Kuhn de traditionele wetenschapsgeschiedenis in haar geheel kenmerkte: het beeld namelijk van een steeds toenemend kennispotentieel, van groeiende 'wetenschappelijkheid', van opgang naar bijna volledige objectiviteit.

Anderzijds gelden hier ook de bezwaren die tegen de civiliseringstheorie in toto zijn geopperd: de historiografische praktijk blijkt doorheen de geschiedenis en tot op vandaag niet altijd aan de gestelde regel te voldoen, laat staan dat er van een eenduidige opgang naar groter inzicht sprake zou zijn²². De apragmatische theoretische geschiedenis gaat die opwerpingen die door de nieuwe geschiedenis van de historiografie worden geformuleerd nog aanscherpen door aan te tonen dat het oude objectiviteitsideaal, waarbij objectief gelijk werd gesteld met niet-subjectief, 'sine ira et studio', kentheoretisch gesproken nonsens is. Zo toont Chris Lorenz in zijn terecht veelgebruikte handboek aan, aan de hand van o.m. de Duitse historiografie, hoe de keuze

vrouwelijke collegae. Marjet Derks en Annelies van Heijst sluiten met hun boek *Terra Incognita. Historisch onderzoek naar katholicisme en vrouwelijkheid* (Kampen, 1994) aan bij de steeds groter wordende groep beoefenaren van de 'gender history'. Dit specialisme aarzelt niet vraagtekens te plaatsen bij het huidige, dominante, hoofdzakelijk door mannen geconstrueerde en erg rationalistische beeld van het verleden, en zou de weg kunnen worden waarlangs ook bij ons een begin wordt gemaakt met de geschiedenis der passies.

22. R. De Schrijver, *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* (Leuven, 1994).

voor dit of dat uitgangspunt, voor deze of gene verklaringsmethode, uiteindelijk door des geschiedschrijvers "Sitz im Leben" bepaald wordt²³.

Van het determinerende karakter van die 'Sitz im Leben' zijn tot nu toe vooral twee aspecten bestudeerd: sinds lang al de ideologische, socio-politieke horigheid van de historicus en de weerslag daarvan op zijn oeuvre, en sinds relatief kort, hoe kan het anders, de beperkingen die het gebruikte taalsysteem nu eenmaal aan de taalgebruiker oplegt. Vooral die laatste benadering heeft in het Nederlandse taalgebied bij auteurs als Ankersmit, Tollebeek en Verschaffel veel bijval gevonden²⁴.

Over de weerslag van de persoonlijke biografie van de historicus op diens beeld van het verleden wordt daarentegen bijzonder weinig gepubliceerd, ook internationaal gezien. Van een collectieve psychologie, een soort van psychogram van de modale geschiedschrijver is er ook al weinig sprake²⁵.

Laten we eerst eens op de plank 'biografieën' gaan snuffelen. Men komt van een kale reis terug, zeker wanneer daarbovenop nog gezocht wordt naar een auteur die deze materie vanuit 'een psychoanalytisch geïnformeerd standpunt' zou aanvatten. De meest bekende uit die kleine groep is Arthur Mitzman en zijn psychobiografieën van Max Weber en Jules Michelet²⁶, niet

23. C. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Meppel, 1994).

24. H. Soly, 'Geschiedenis in de jaren tachtig: wetenschap of verhaal?' in *Cultuurwetenschappen in beweging*, ed. T. Venckeleer en W. Verbeke (Leuven, 1992), pp. 25-56.

25. De belangstelling van b.v. de sociologen terzake is groeiende, cf. de themanummers gewijd aan 'Les passions de la recherche' door het tijdschrift *L'Homme et la Société*, 115 en 116 (1995). De weinige werken die ik terzake in *historici* op het spoor kwam, verdienen vermeld te worden. In verband met een 'collectieve psychologie' van de historici: J. en O. Radkau, *Praxis der Geschichtswissenschaft. Die Desorientiertheit des historischen Interesses* (Dusseldorf, 1972). Peter Gay schrijft mooie bladzijden over de rol en de psychische huishouding van 19de-eeuwse historici in zijn *The Naked Heart*, op.cit., 'Usable Pasts', 150-220. Meer autobiografisch (en dus lang niet psychobiografisch): *Essais d'ego-histoire*, ed. P. Nora (Parijs, 1987) en de aldaar op p. 6 (1) gesignaleerde 'voorgangers'; G. Duby, *De geschiedenis gaat door. Het verhaal van een historicus* (Amsterdam, 1992); en natuurlijk: J. Huizinga, 'Mijn weg naar de geschiedenis'. Het ziet er naar uit dat de historici van de 'Endlösung' zich nog het meest van hun emotionele betrokkenheid bewust worden en hierover reflecteren: cf. b.v. S. Friedländer, *Probing the Limits of Representation: Nazism and the 'Final Solution'* (Cambridge Mass., 1992) en Idem, 'Trauma, Transference and 'Working through' in Writing the History of the Shoah', *History and Memory*, 4 (1992), 39-59 of S.A.Crane, '(Not) Writing History: Rethinking the Intersections of Personal History and Collective Memory', *Ibidem*, 8 (1996), 5-29.

26. A. Mitzman, *The Iron Cage. An Historical Interpretation of Max Weber* (New York, 1970) en Idem, *Jules Michelet, Historian. Rebirth and Romanticism in Nineteenth-Century France* (Londen, 1990). Onder de zeldzame andere psychobiografieën van historici: N. van der Zee, *Jacques Presser. Het gelijk van de twijfel. Een biografie* (Amsterdam, 1988). Onlangs

toevallig twee geleerden die zich zeer bewust waren van hun subjectieve betrokkenheid bij het voorwerp van hun onderzoeken. "De quoi l'histoire s'est-elle faite, sinon de moi?", zo noteert Michelet in zijn 'Journal' op 18 maart 1842, of nog, het jaar voordien, op 18 mei 1841, in een poging tot definitie van wat geschiedschrijving nu eigenlijk is: "L'histoire: violent chimie morale de mes passions individuelles tournent en généralités, où mon moi retourne animer les peuples"²⁷. Weber hield spijtig genoeg geen dagboek bij, maar de combinatie van nauwgezet historisch onderzoek met aandachtige lectuur van het oeuvre zelf laat Mitzman toe, bij een auteur die het zingeladen handelen tot voorwerp van zijn opzoekingen uitkoos en een roemrucht pleidooi voor waardenvrijheid binnen het wetenschappelijk onderzoek hield, een zelfde spanning bloot te leggen. Een van de grote verdiensten van Mitzmans studies is dat, zoals bij Jacques Maître, wordt aangetoond hoe psychobiografisch onderzoek dat de onbewuste verankeringen van aandachtspunten binnen de constructie van het verleden duidelijk maakt, helemaal niet reductionistisch hoeft te zijn. Integendeel, de genialiteit en oorspronkelijkheid van Weber en Michelet worden er nog beter door in het licht gesteld. Beiden slagen er immers in gebeurtenissen uit hun levensloop, die evengoed tot fixatie, steriliteit, ja zelfs waanzin hadden kunnen leiden, tot de drijfkracht van een levenswerk om te vormen. Het feit dat hun teksten zo geformuleerd werden dat vele duizenden ze met belangstelling hebben gelezen en nog lezen, doet vermoeden dat ze meer dan hun persoonlijk verlangen hebben weten te verwoorden en dat hun psychobiografie de toegang zou kunnen worden voor een meer collectieve psychologie van de tijd en het milieu waarin ze leefden. Een tweede inzicht dat ik van Mitzman heb onthouden, is dat grote geleerden tegelijk sterk gepassioneerde individuen zijn en dat de persoonlijke betrokkenheid van de onderzoeker bij zijn onderwerp, mits deze zich aan de vakspecifieke methode onder-

verscheen ook R. Chickering, *Karl Lamprecht: A German Academic Life 1856-1915* (Atlantic Highlands N.J., 1993). Kortere bijdragen in artikelvorm zijn meer te vinden, zo. bv. P. Loewenberg, 'The Psychobiographical Background to Psychohistory: The Langer Family and the Dynamics of Shame and Success' in Idem, *Decoding the Past. The Psychobiographical Approach* (New Brunswick, 1996), pp.81-96 ; 'The Psychohistory of History: a Symposium', *Journal of Psychohistory*, 8/3 (1981), 259-279; H.I.Kushner, "Taking Erikson's Identity Seriously: Psychoanalyzing the Psychohistorian", *Psychohistory Review*, 22/1 (1993), 7-34. Over de betrokkenheid van een onderzoeker met zijn onderwerp in het algemeen zie G. Devereux, *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences* (Den Haag-Parijs, 1967).

27. Mitzman, *Michelet*, p.300 (21).

werpt en in de mate van het mogelijke is uitgeklaard, geenszins een handicap, maar juist een enorme kracht kan vormen.

Het zal duidelijk zijn dat in het vlak van de geschiedenis van de passies voor geschiedenis en in de geschiedschrijving, in het biografische genre alleen al, nog heel wat werk te verzetten valt. Wie bezorgt ons een psychobiografie van Johan Huizinga, één van de weinige Nederlandstalige geschiedkundigen die tegelijk internationale faam verwierf én heel wat ego-documenten heeft nagelaten?²⁸ Of wie herbekijkt Henri Pirennes levensloop, niet zozeer om Bryce Lyons²⁹ werk over te doen, maar in het verlengde van Jan Dhondts artikel over de 'historien des institutions urbaines' uit 1966³⁰?

In de kast 'collectieve psychologie van historici' staan ook nog veel planken leeg. Een boek dat naar analogie met Eugen Drewermanns bestseller over de geestelijkheid als titel 'Historiker. Psychogram eines Ideals' zou dragen, is er niet. De Radkaus, met hun boek over de 'Desorientiertheit des historischen Interesses'³¹, komen nog het dichtst in de buurt.

Nochtans is er uitgemaakt dat de modale paracommando of marinier een andere persoonlijkheidsstructuur heeft dan de doorsnee kloosterling of verpleegster, en dat dit zijn weerslag heeft op hun wijze van functioneren. Waarom zou er niet zoiets bestaan als een persoonlijkheidsstructuur van de modale historicus, en waarom zou dat dan niet zijn weerslag hebben op het gangbare beeld van het verleden? Wat bezielt, vroeger meestal rijpere volwassenen, maar vandaag ook jongelui van rond de 20 hun leven, of de rest van hun leven aan de studie van het verleden te wijden? Is de afkeer van het hier en het nu het raakpunt tussen die toch twee heel verschillende personages? En heeft de positieve of negatieve voorstelling van het verleden, de keuze van een recent tijdvak of een veraf gelegen periode, de veroordeling van de doorstane miserie of de verheerlijking van een gouden oertijd, niets te maken met de wijze waarop men tegen het eigen verleden (en dat heeft hoe dan ook met vaders en

28. Voor een kritische evaluatie van recent over Huizinga gepubliceerd werk zie J. Tollebeek, 'Het ethisch teveel. Kanttekeningen bij twee recente Huizinga-beelden', *Biografie Bulletin*, 4 (1994), 27-37 en A. van der Lem in hetzelfde nummer, 38-40.

29. B. Lyon, *Henri Pirenne. A Biographical and Intellectual Study* (Gent, 1974).

30. J. Dhondt, 'Henri Pirenne: historien des institutions urbaines', *Annali della Fondazione Italiana per la storia amministrativa*, 3 (1966), 81-129. (Herdrukt in *Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw* (Gent, 1976), pp. 63-122).

31. Zie noot 25.

moeders te maken) aankijkt? Ik denk dat dergelijke zelfreflectie in de historische wetenschap gelijkstaat met kwaliteitscontrole, en dat historici deze vragen, al is het maar ten persoonlijke titel, zouden moeten beantwoorden vooraleer ze zich tot een geschiedenis van de passies van anderen verstouten. Of zoals Alice Nahon het formuleerde: "'t Is goed in 't eigen hert te kijken, Des avonds voor het slapengaan..."